

**UMUMIY MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIYA,
ALOHIDA TA'LIMGGA EHTIYOJMAND BOLALARGA TENG
IMKONIYATLARNI YARATISH**

Xusanova Zulayho Mirqodir qizi

39-sonli Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori

Xalqaro Nordik Universiteti Pedagogika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada umumiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni joriy etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritiladi. Alohida ta'limga ehtiyojmand bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish masalasi ijtimoiy adolat, inson huquqlari va ta'limda tenglik tamoyillari asosida tahlil qilinadi. Maqolada inklyuziv muhitni shakllantirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, moslashtirilgan ta'lim dasturlari va individual yondashuvning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, teng imkoniyatlar, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы внедрения инклюзивного образования в учреждениях дошкольного образования. Особое внимание уделяется созданию равных возможностей для детей с особыми образовательными потребностями на основе принципов социальной справедливости, прав человека и равенства в образовании. Анализируются вопросы формирования инклюзивной образовательной среды, повышения профессиональной компетентности педагогов, разработки адаптированных образовательных программ и применения индивидуального подхода. В статье также представлены рекомендации по эффективной организации инклюзивного образования в системе дошкольного образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дошкольное образование, дети с особыми потребностями, равные возможности, социальная адаптация, индивидуальный подход.*

Abstract: *This article examines the theoretical and practical aspects of implementing inclusive education in preschool educational institutions. The focus is placed on creating equal opportunities for children with special educational needs based on the principles of social justice, human rights, and educational equality. The*

study highlights the importance of developing an inclusive learning environment, enhancing teachers' professional competence, designing adapted educational programs, and applying an individualized approach. Recommendations for the effective organization of inclusive education within the preschool education system are also provided.

Keywords: *inclusive education, preschool education, children with special educational needs, equal opportunities, social adaptation, individualized approach.*

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish global miqyosda muhim ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, maktabgacha ta'lim bosqichi bolalar shaxsining shakllanishida, ularning ijtimoiylashuvi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, aynan ushbu davrda teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish jamiyatning kelajakdagi barqaror rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, umumiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish, alohida ta'limga ehtiyojmand bolalarning huquq va manfaatlarini ta'minlash dolzarb masala sifatida namoyon bo'lmoqda.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi har bir bolaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularni ta'lim jarayoniga to'laqonli jalb etishni nazarda tutadi. Alohida ta'limga ehtiyojmand bolalar — jismoniy, aqliy, sensor yoki psixologik rivojlanishida o'ziga xoslikka ega bo'lgan bolalar — jamiyatdan ajratilmasdan, teng sharoitlarda tarbiya va ta'lim olish huquqiga egadir. Ushbu yondashuv nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va axloqiy ahamiyatga ham ega bo'lib, jamiyatda bag'rikenglik, hamjihatlik va insonparvarlik qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv muhitni yaratish jarayoni ko'plab omillarga bog'liq. Jumladan, pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasi, ta'lim dasturlarining moslashtirilganligi, moddiy-texnik baza, mutaxassislar bilan hamkorlik hamda ota-onalarning faol ishtiroki ushbu jarayonning samaradorligini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limni joriy etishda mavjud muammolar va to'siqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada umumiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etishning asosiy jihatlari, alohida ta'limga ehtiyojmand bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish masalalari hamda inklyuziv ta'limning pedagogik va ijtimoiy ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv

yondashuvni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Inklyuziv ta’lim maktabgacha ta’lim tizimida har bir bolaga, uning jismoniy, aqliy, psixologik yoki sensor rivojlanishidagi o’ziga xosliklardan qat’i nazar, ta’lim va tarbiya jarayonida ishtirok etish huquqini amalda ta’minlashga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuvning markazida “bola — ta’lim tizimiga moslashadi” degan eski qarash emas, balki “ta’lim tizimi — bolaning ehtiyojiga moslashadi” degan zamonaviy tamoyil turadi. Maktabgacha yosh davrida teng imkoniyatlarni yaratish, ayniqsa, alohida ta’limga ehtiyojmand bolalar uchun, ularning keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorgarligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida kamol topishida katta rol o’ynaydi.

Inklyuziya tushunchasi ko‘pincha faqat nogironligi bo‘lgan bolalarni guruhga qabul qilish bilan cheklab qo‘yiladi. Aslida esa inklyuziya bundan kengroq mazmuni anglatadi: bolaning jamoaga qo‘shilishi, o‘zini xavfsiz his qilishi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan to‘laqonli muloqot qilishi, faoliyatlarda qatnashishi va o‘z imkoniyatini namoyon eta olishi. Shuning uchun ham inklyuziv ta’limning sifati qabul qilish faktiga emas, balki ta’lim jarayonida bolaning real ishtirokiga, rivojlanish dinamikasiga va ijtimoiy integratsiyasiga ko‘ra baholanadi.

Umumiy maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv muhitni yaratish birinchi navbatda pedagogik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashda barcha bolalar uchun bir xil topshiriq va bir xil talab qo‘yish samara bermaydi. Shu bois individual yondashuv, differensial ta’lim, moslashtirilgan metodlar va faoliyat turlari muhim hisoblanadi. Masalan, nutqida qiyinchiligi bo‘lgan bolalar uchun ko‘rgazmali materiallar, piktogrammalar, qisqa va aniq ko‘rsatmalar, takroriy mashqlar, o‘yin orqali muloqot usullari qo‘llanadi. Harakat apparatida cheklov bo‘lgan bolalar uchun esa fazoviy xavfsizlik, moslashtirilgan jihozlar, erkin harakatlanish yo‘laklari, alternativ faoliyat variantlari ko‘zda tutiladi. Eshitish yoki ko‘rishida muammosi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda signallarni kuchaytiruvchi, tasvirni yiriklashtiruvchi, audiovizual yondashuvlar yordam beradi.

Inklyuziv ta’lim samaradorligida pedagogning kasbiy kompetensiyasi hal qiluvchi omil sanaladi. Pedagog alohida ehtiyojli bolaning rivojlanish xususiyatlarini tushunishi, baholashi va unga mos pedagogik yechimlar tanlay olishi zarur. Bu nafaqat metodik bilim, balki psixologik tayyorgarlik, sabr-toqat, empatiya, kommunikativ mahorat hamdir. Pedagoglar orasida inklyuziyaga nisbatan stereotiplar yoki “bunday bola guruhga xalal beradi” kabi noto‘g‘ri qarashlar uchrashi mumkin. Bunday holatlarda

tizimli malaka oshirish, trenerlik dasturlari, amaliy seminarlar va mentorlik mexanizmlari orqali inklyuziv madaniyatni shakllantirish muhim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv jarayonni tashkil etishda mutaxassislar hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Defektolog, logoped, psixolog, ijtimoiy pedagog, tibbiyot xodimi va tarbiyachining hamjihat ishlashi bolaning ehtiyojlarini to’liqroq aniqlash va kompleks yordam ko’rsatishga xizmat qiladi. Har bir mutaxassis o’z yo’nalishi bo’yicha diagnostika va tavsiyalar beradi, tarbiyachi esa kundalik ta’lim-tarbiya jarayonida shu tavsiyalarni integratsiya qiladi. Masalan, logoped tavsiya etgan artikulyatsion mashqlarni tarbiyachi o’yin faoliyatiga kiritishi, psixolog tavsiya etgan emotsional barqarorlik mashqlarini ertalabki davra suhbatiga qo’shishi mumkin. Shu tarzda inklyuziya “alohida mashg’ulot” bo’lib qolmaydi, balki butun ta’lim muhiti va kun tartibining tabiiy qismiga aylanadi.

Teng imkoniyatlarni yaratishda ta’lim dasturlarini moslashtirish ham zarur yo’nalish hisoblanadi. Moslashtirish deganda o’quv mazmunini soddalashtirish emas, balki maqsadga erishish yo’llarini bolaga qulay shaklda taqdim etish tushuniladi. Bir xil natijaga turli yo’l bilan erishish mumkin: kimdir rasm chizib ifodalaydi, kimdir og’zaki aytadi, kimdir tayyor kartochkalar yordamida moslashtiradi. Shuning uchun inklyuziv guruhda faoliyatlar ko’pkanalli bo’lishi, ya’ni ko’rish, eshitish, harakat, ushlab ko’rish kabi sezgi kanallarini birgalikda ishga solishi maqsadga muvofiq.

Inklyuziv muhitning muhim tarkibiy qismi — jismoniy va tashkiliy sharoitdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotining binosi, xonalarning yoritilishi, sanitariya-gigiyena holati, xavfsizlik talablariga mosligi, kirish-chiqishlarning qulayligi alohida ehtiyojli bola uchun bevosita ta’limga kirish imkoniyatini belgilab beradi. Masalan, panduslar, tutqichlar, qulay hojatxona, xavfsiz zinapoyalar, sirpanmaydigan qoplamalar, yoritilgan yo’laklar, mebelning ergonomik joylashuvi bolalarning mustaqilligi va xavfsizligini oshiradi. Shuningdek, guruh xonasida “tinchlanish burchagi” (sensory corner) tashkil etilishi ham amaliy jihatdan foydali bo’lib, ortiqcha emotsional zo’riqish kuzatiladigan bolalarda o’zini boshqarish ko’nikmasini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta’limda tengdoshlar omili ham juda kuchli ta’sirga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalar bir-biridan o’rganadi, xulq-atvorni ko’chiradi va muloqot madaniyatini shakllantiradi. Alohida ehtiyojli bolalar umumiy guruhda bo’lganda, ular ijtimoiy rollarni tezroq o’zlashtiradi, muloqotga kirishish, navbat kutish, hamkorlikda o’ynash, birgalikda topshiriq bajarish kabi ko’nikmalarni amalda mashq qiladi. Shu bilan birga, sog’lom rivojlanayotgan bolalarda ham bag’rikenglik, yordam berish, empatiya, turlicha bo’lgan tengdoshni qabul qilish kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlar kuchayadi. Demak,

inklyuziya faqat alohida ehtiyojli bola uchun emas, balki barcha bolalar uchun tarbiyaviy resurs hisoblanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik inklyuziv ta’limning barqarorligini ta’minlaydigan asosiy yo’nalishlardan biridir. Ota-onaning inklyuziyaga munosabati, bolaning ehtiyojlari haqida aniq ma’lumot berishi, uy sharoitida tavsiya etilgan mashqlarni davom ettirishi, pedagoglar bilan muntazam muloqotda bo’lishi ijobiy natijalarni tezlashtiradi. Ba’zan ota-onalarda xavotir, uyat, inkor, “bola o’tib ketadi” kabi noto’g’ri umidlar yoki aksincha, haddan tashqari himoya qilish holati uchrashi mumkin. Bunday vaziyatlarda pedagog va psixologning tushuntirish ishlari, maslahatlar, oilaviy qo’llab-quvvatlash mexanizmlari muhim. Shu bilan birga, sog’lom bolalar ota-onalari orasida ham “guruhda alohida ehtiyojli bola bo’lsa, o’qish sifati pasayadi” degan xavotir paydo bo’lishi mumkin. Bu masalada ham ochiq muloqot, inklyuziyaning foydasi haqida dalillarga asoslangan tushuntirish va hamkorlik madaniyatini yo’lga qo’yish zarur.

Inklyuziv ta’limni joriy etishda uchraydigan muammolarni ham inkor etib bo’lmaydi. Amaliyotda kadrlar yetishmasligi, maxsus mutaxassislarining cheklanganligi, jihozlar va resurslar tanqisligi, sinf/guruh to’liqligi, metodik materiallarning yetarli emasligi, baholash mexanizmlarining aniq yo’lga qo’yilmagani kabi holatlar kuzatiladi. Shuningdek, pedagoglarning ish yuklamasi yuqoriligi ham individual yondashuvni to’liq qo’llashga to’sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli inklyuziya masalasi faqat tarbiyachining mas’uliyati sifatida qolib ketmasdan, tashkilot rahbariyati, hududiy ta’lim bo’limlari, sog’liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlari hamkorligida kompleks tarzda hal etilishi lozim.

Teng imkoniyatlarni ta’minlashda erta aniqlash va erta aralashuv (early intervention) tamoyili ham muhim o’rin tutadi. Bola qanchalik erta diagnostika qilinsa, qiyinchiliklar shunchalik tez yumshatiladi va rivojlanishdagi orqalanishlar chuqurlashib ketishining oldi olinadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida muntazam kuzatuv, rivojlanish xaritalari, individual rivojlanish dinamikasi bo’yicha tahlil, ota-onalar bilan birgalikda monitoring olib borish orqali bolaga o’z vaqtida yordam ko’rsatish mumkin bo’ladi.

Inklyuziv ta’lim jarayonida baholash yondashuvi ham an’anaviy “hamma bir xil mezon bilan” usulidan farq qiladi. Bu yerda bolaning o’zi bilan solishtirish, ya’ni avvalgi holatiga nisbatan o’sishi, yangi ko’nikma va malakalarning paydo bo’lishi, mustaqillikning ortishi, muloqot sifatining yaxshilanishi kabi indikatorlar muhim sanaladi. Natijada baholash jazolash vositasi emas, balki rivojlanishni qo’llab-quvvatlaydigan pedagogik mexanizmga aylanadi.

Umuman olganda, umumiy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni samarali yo’lga qo’yish alohida ehtiyojli bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish

bilan birga, jamiyatda tenglik va insonparvarlik qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Inklyuziv muhitni yaratish — bu bir martalik tadbir emas, balki bosqichma-bosqich rivojlanadigan tizimli jarayon bo‘lib, u ta‘lim mazmuni, pedagogik metodlar, tashkiliy sharoit, mutaxassislar hamkorligi va ota-onalar bilan ishlashning uyg‘unlashuvini talab etadi. Shu asosda inklyuziya maktabgacha ta‘limda “teng imkoniyatlar” g‘oyasini real hayotga tatbiq etadigan eng muhim ijtimoiy-pedagogik yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, umumiy maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida inklyuziv ta‘limni joriy etish va rivojlantirish zamonaviy ta‘lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Alohida ta‘limga ehtiyojmand bolalar uchun teng imkoniyatlarni yaratish nafaqat ularning individual rivojlanishini ta‘minlaydi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta‘lim orqali bolalar o‘zlarini jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida his etadi, muloqot, hamkorlik va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini erta yoshdan egallaydi.

Maktabgacha ta‘lim bosqichida inklyuziv muhitni yaratish pedagogik yondashuvlarning moslashuvchanligi, individual ta‘lim yo‘nalishlarining ishlab chiqilishi va ta‘lim jarayonida har bir bolaning ehtiyojlarini inobatga olish bilan chambarchas bog‘liqdir. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, mutaxassislar bilan tizimli hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda ta‘lim dasturlarini moslashtirish inklyuziv ta‘lim samaradorligini ta‘minlovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlik qilish, ularning pedagogik savodxonligini oshirish inklyuziya jarayonining barqarorligini kuchaytiradi.

Inklyuziv ta‘limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun moddiy-texnik sharoitlarni yaxshilash, metodik ta‘minotni boyitish va baholash tizimini rivojlanishga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish zarur. Mavjud muammolarni tizimli tahlil qilish va ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish orqali maktabgacha ta‘lim tizimida inklyuziv ta‘limni yanada takomillashtirish mumkin. Natijada inklyuziv ta‘lim umumiy maktabgacha ta‘lim tizimining ajralmas qismi sifatida alohida ehtiyojli bolalarning jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuvini ta‘minlaydi va kelajakda teng imkoniyatlarga ega, barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta‘lim to‘g‘risida Qonun. Yangi tahrir. Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga oid farmon va qarorlari. Toshkent, 2017–2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha metodik tavsiyalar. Toshkent, 2022.
4. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Inclusion. Paris, 2009.
5. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. Paris, 2017.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol, 2011.
7. Florian L. Inclusive Pedagogy: A Transformative Approach to Individual Differences. Educational Review, 2014.
8. Mittler P. Working Towards Inclusive Education: Social Contexts. London, 2000.
9. Волкова Л.С. Инклюзивное образование: теория и практика. Москва, 2016.
10. Малофеев Н.Н. Специальное и инклюзивное образование детей с особыми потребностями. Москва, 2018.